

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA METAFORALARNING KOGNITIV XUSUSIYATLARI

*Termiz davlat pedagogika institute Tillar fakulteti Gumanitar yo‘nalishlarda xorijiy
tillar kafedrasi o‘qituvchisi
Kurbaniyazova Manzura Radjapovna
Termiz davlat Pedagogika Instituti talabasi
Muxtorova Dilobar*

Annotatsiya

Ushbu maqolada ingliz va o‘zbek tillarida metaforaning kognitiv xususiyatlari qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Metafora zamonaviy kognitiv tilshunoslik nuqtayi nazaridan inson tafakkuri, bilish jarayonlari va konseptual tizim bilan uzviy bog‘liq hodisa sifatida yoritiladi. Tadqiqot jarayonida metaforaning konseptual mohiyati, uning milliy-madaniy asoslari hamda ingliz va o‘zbek tillarida namoyon bo‘lishidagi o‘xshash va farqli jihatlar ko‘rsatib beriladi. Maqola natijalari metaforaning til va tafakkur o‘rtasidagi bog‘liqligini chuqurroq anglash, shuningdek, tillararo qiyosiy tadqiqotlar uchun nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: metafora, kognitiv tilshunoslik, konseptual metafora, ingliz tili, o‘zbek tili, tafakkur, milliy madaniyat.

KIRISH

Zamonaviy tilshunoslikda metafora faqatgina badiiy bezak vositasi sifatida emas, balki inson tafakkuri va bilish jarayonlarining muhim mexanizmi sifatida ham o‘rganilmoqda. Ayniqsa, kognitiv tilshunoslik yo‘nalishida metafora insonning dunyoni idrok etishi, tushunchalarni shakllantirishi va abstrakt hodisalarni anglashida asosiy vositalardan biri sifatida qaraladi. Ingliz va o‘zbek tillarida metaforalarning qo‘llanishi milliy tafakkur, madaniyat va mentalitet bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, ularni qiyosiy-kognitiv jihatdan o‘rganish muhim ilmiy ahamiyatga ega. Ushbu maqolada ingliz va o‘zbek tillarida metaforaning kognitiv xususiyatlari, ularning o‘xshash va farqli jihatlari tahlil qilinadi.

Metafora va kognitiv tilshunoslik

Kognitiv tilshunoslik metaforani til birliklari doirasidan tashqariga olib chiqib, uni inson ongidagi konseptual tizimning bir qismi sifatida talqin qiladi. J. Lakoff va M. Jonson tomonidan ilgari surilgan konseptual metafora nazariyasiga ko‘ra, metafora — bu bir tushuncha sohasini ikkinchi tushuncha sohasi orqali anglash jarayonidir. Bu jarayonda manba soha (source domain) va nishon soha (target domain) o‘rtasida kognitiv ko‘chirish yuz beradi. Metafora orqali inson murakkab va mavhum tushunchalarni kundalik tajribaga asoslangan aniq obrazlar orqali tushunadi.

Metaforaning kognitiv xususiyatlari

Metaforaning asosiy kognitiv xususiyatlaridan biri uning konseptual xarakterga egaligidir. Metafora faqat til hodisasi bo‘lib qolmasdan, inson ongida mavjud bo‘lgan

konseptlar tizimini shakllantiruvchi va tartibga soluvchi mexanizm sifatida namoyon bo‘ladi. Inson atrof-muhitni idrok etar ekan, o‘z tajribasiga tayanib, yangi va mavhum tushunchalarni allaqachon tanish bo‘lgan obrazlar orqali anglaydi. Ana shu jarayonda metafora muhim bilish vositasi vazifasini bajaradi. Metafora orqali inson murakkab tushunchalarni soddalashtiradi, ularni tizimlashtiradi va ma’lum baho beradi. Masalan, abstrakt tushunchalar — vaqt, hayot, sevgi, bilim kabi hodisalar metaforalar yordamida aniq va tasavvurga yaqin shaklda namoyon bo‘ladi. Shu sababli metafora kognitiv jarayonlarning ajralmas qismi bo‘lib, u inson tafakkurining faol mahsuli hisoblanadi. Shuningdek, metafora milliy madaniyat, tarixiy tajriba va ijtimoiy qadriyatlar bilan bevosita bog‘liqdir. Har bir xalqning kundalik hayoti, mehnat faoliyati va ma’naviy qadriyatlari metaforalarda o‘z aksini topadi. Natijada metaforalar orqali milliy tafakkur modeli shakllanadi va avloddan avlodga uzatiladi.

Ingliz tilida metaforaning kognitiv xususiyatlari

Ingliz tilida metaforalar ko‘pincha harakat, yo‘l, raqobat, mexanizm va iqtisodiy faoliyat bilan bog‘liq konseptual sohalarga asoslanadi. Bu holat ingliz jamiyatida ratsional fikrlash, rejalashtirish va natijaga yo‘naltirilgan tafakkur ustuvor ekanligini ko‘rsatadi. Masalan, LIFE IS A JOURNEY (Hayot — bu sayohat) konseptual metaforasi inson hayotini maqsad sari yo‘naltirilgan harakat sifatida talqin qiladi. Bundan tashqari, TIME IS MONEY (Vaqt — bu pul) metaforasi ingliz tilida juda keng qo‘llanilib, vaqtning iqtisodiy va ijtimoiy qadriyat sifatida baholanishini ifodalaydi. Ingliz tilida uchraydigan metaforalar ko‘pincha samaradorlik, tezlik va foyda tushunchalari bilan bog‘liq bo‘lib, bu jamiyatning pragmatik dunyoqarashini aks ettiradi. Shu bilan birga, ingliz tilida texnologiya va mexanizmga oid metaforalar ham keng tarqalgan. Inson ongining ishlash jarayoni, jamiyat yoki tashkilot faoliyati ko‘pincha mexanizmga qiyoslanadi. Bu esa ingliz tilida ilmiy-texnik tafakkur va analitik yondashuvning kuchli ekanligini ko‘rsatadi.

O‘zbek tilida metaforaning kognitiv xususiyatlari

O‘zbek tilida metaforalar asosan tabiat, oila, yurak, nur, yo‘l va ruhiy holatlar bilan bog‘liq obrazlar asosida shakllanadi. Bu holat o‘zbek xalqining tarixan tabiat bilan yaqin aloqada yashaganligi hamda ma’naviy qadriyatlarga katta ahamiyat berganligini ko‘rsatadi. Masalan, hayot ko‘pincha yo‘lga, taqdir daryoga, inson qalbi esa yurakka qiyoslanadi. O‘zbek tilidagi metaforalarda hissiylik va obrazlilik kuchli bo‘lib, ular insonning ichki kechinmalari va ruhiy holatini ifodalashga xizmat qiladi. Yurak, ko‘ngil, nur kabi tushunchalar orqali sevgi, mehr, ishonch va sadoqat kabi ma’naviy qadriyatlar ifodalanadi. Bu metaforalar o‘zbek tilida inson va jamiyat o‘rtasidagi ma’naviy bog‘liqlikni ochib beradi. Shuningdek, o‘zbek tilida metaforalar ko‘pincha tarbiyaviy va axloqiy mazmunga ega bo‘lib, ular xalq og‘zaki ijodi, maqollar va adabiy asarlarda keng qo‘llanadi. Bu holat metaforaning nafaqat kognitiv, balki ijtimoiy va madaniy vazifani ham bajarishini ko‘rsatadi.

Ingliz va o‘zbek metaforalarining qiyosiy tahlili

Ingliz va o‘zbek tillaridagi metaforalar o‘rtasida umumiyliklar bilan bir qatorda sezilarli farqlar ham mavjud. Har ikki tilda ham metafora inson tafakkurining universal

mexanizmi sifatida namoyon bo‘lib, voqelikni anglash va izohlashda muhim rol o‘ynaydi. Masalan, hayot, vaqt va bilim kabi tushunchalar har ikki tilda ham metaforalar orqali ifodalanadi. Biroq ingliz tilida metaforalar ko‘proq ratsional, pragmatik va utilitar xarakterga ega bo‘lsa, o‘zbek tilida ular hissiy, obrazli va ma‘naviy yo‘nalishda shakllanadi. Ingliz metaforalarida individualizm va natijaga yo‘naltirilganlik ustun bo‘lsa, o‘zbek metaforalarida jamoaviylik, mehr-oqibat va axloqiy qadriyatlar kuchli namoyon bo‘ladi. Mazkur farqlar har ikki xalqning tarixiy rivoji, ijtimoiy hayoti va madaniy tajribasi bilan bevosita bog‘liqdir. Shu sababli metaforalarni qiyosiy-kognitiv jihatdan o‘rganish tillararo farqlarni chuqurroq anglash imkonini beradi.

Metaforaning milliy-madaniy xususiyatlari

Metafora milliy ong va madaniyatning til orqali ifodalanishida muhim rol o‘ynaydi. Har bir xalqning tarixiy tajribasi, yashash tarzi va ijtimoiy munosabatlari metaforalarda o‘z aksini topadi. Shu sababli metaforalar milliy tafakkurning lingvistik modeli sifatida qaraladi. Ingliz tilida metaforalar ko‘pincha sanoatlashgan jamiyat, texnologik taraqqiyot va iqtisodiy faoliyat bilan bog‘liq bo‘lsa, o‘zbek tilida ular tabiat, oila va ma‘naviy qadriyatlar asosida shakllanadi. Bu farq har ikki xalqning madaniy ustuvorliklarini ochib beradi. Metaforalarning milliy-madaniy xususiyatlarini o‘rganish madaniyatlararo muloqotni rivojlantirishda ham muhim ahamiyatga ega. Chunki metaforalar til o‘rganishda faqat grammatik birlik emas, balki madaniy axborot tashuvchisi sifatida ham namoyon bo‘ladi.

Metaforaning til o‘rganish jarayonidagi kognitiv ahamiyati

Metaforalar chet tilini o‘rganishda muhim kognitiv vosita hisoblanadi. Ular yangi tushunchalarni mavjud bilimlar bilan bog‘lash imkonini beradi. Ayniqsa, abstrakt tushunchalarni o‘zlashtirishda metaforalar muhim rol o‘ynaydi. Ingliz tilini o‘rganayotgan o‘zbek til egalari uchun ingliz metaforalarini tushunish madaniy tafakkurni anglashga yordam beradi. Xuddi shuningdek, o‘zbek metaforalarini ingliz tiliga tarjima qilish jarayonida milliy mazmunni saqlab qolish muhim masala hisoblanadi. Shu bois, kognitiv metaforalarni o‘qitish til kompetensiyasini rivojlantirish bilan birga, talabalarning madaniyatlararo muloqot ko‘nikmalarini ham mustahkamlaydi. [5]

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, metafora ingliz va o‘zbek tillarida inson tafakkurining muhim kognitiv mexanizmi sifatida namoyon bo‘ladi. Metafora nafaqat til birliklarining badiiy bezagi, balki insonning voqelikni idrok etish, tushunish va izohlash jarayonining ajralmas qismi hisoblanadi. Ingliz tilidagi metaforalar ko‘proq pragmatik, ratsional va utilitar tafakkurni aks ettirsa, o‘zbek tilidagi metaforalar hissiylik, obrazlilik va ma‘naviy qadriyatlarga yo‘naltirilganligi bilan ajralib turadi. Ushbu farqlar har ikki xalqning tarixiy rivoji, madaniy muhiti va ijtimoiy hayoti bilan bevosita bog‘liqdir. Maqolada olib borilgan qiyosiy-kognitiv tahlil metaforaning til va tafakkur o‘rtasidagi chuqur bog‘liqligini yana bir bor tasdiqlaydi. Ushbu tadqiqot natijalari kognitiv tilshunoslik, tarjimashunoslik hamda chet tillarini o‘qitish sohalarida amaliy va nazariy

ahamiyatga ega bo‘lib, kelgusidagi ilmiy izlanishlar uchun mustahkam asos bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Radjapovna K. M. Formation of phraseological units in English. Awdarma teoriyasi ham amaliyatining ahamiyatli masaleleri, 227–230.
2. Radjapovna K. M. Phraseological units in English. Eurasian Journal of Research, Development and Innovation, 8(015), 6–11.
3. M Kurbaniyazova “Linguocultural features of gastronomic metaphors in the English and Karakalpak languages (based on the analysis of artistic texts of the XXI century).” International Journal of Artificial Intelligence, 1(3), 705–708.
4. Radjapovna K. M. The development of comparative and historical linguistics. International Scientific Research Journal, 5(12), 263–267.
5. KM Radjapovna “Gastronomik metaforalarning lingvomadaniy xususiyatlari: Ingliz va Qoraqalpoq adabiyotlari asosida” 257-259 (ISSN:3060-4540)